Він помер серед зими, в січневі морози, а напровесні душа його вселилася в старого чорного ворона, що жив у пущі. То було солодке, тремтке пробудження після ночі, що її започаткувала смерть: шерех сухого торішнього листу, повів вітру, що лоскотав воронові пір'я, стрекіт сороки в березняку, гомін дрібного птаства внизу, у гущавині лісу, скрики журавлів на болоті, ласкавий доторк сонця до більмаків на очах, що все прозорішали. Вершину дуба розгойдував вітер, і воронові здавалося, що разом з ним вигойдується весь світ. По тому він підняв повіки, і ярка небесна синь хлюпонула в очі, йому аж запаморочилося в голові, в тій сині пливло рожевувате сонце, смаковите, звабливе, сонце, яке хотілося дзьобнути. Ворон справді дзьобнув його і вхопив прохолодного весняного вітру. А сонце попливло далі, ніби дражнилося. Ворон відпустив гілку дуба, змахнув крильми і кинувся навздогінці. Він піднявся високо в небо, але сонце висіло так само далеко; зате він побачив унизу ліс, вощисто-зелену безкраю просторінь з голубими ополонками виповнених водою боліт і рудими плямами дубняка, який досі не вдягся в нове листя, а хизувавсь торішнім дрантям. Високий політ майже не вимагав зусиль. Ворон лише ворушив час од часу крильми, аби його не віднесло далеко від пущі, і довго шугав у піднебессі, впиваючись дозвіллям, вільгістю і легкістю, яких Грицькова душа не знала за людського свого буття. З того життя у криївках пам'яті зостався лише біль, тягар старого немічного тіла і хиткі, повні почвар та перестрахів присмерки, коли душа вбиралася в нову личину.

Ворон розпростер крила і з високості ковзнув униз, виписуючи над пущею коло за колом; і стільки нових радісних відчуттів дарував цей вільний лет, це ширяння в блакиті, що ворон, очамрілий від зворушення, захвату, широко розкрив дзьоба і тріумфуюче гукнув на весь ліс:

– Ка-а-а-р-р-р!..

Весну і літо до пізньої осені він прожив у лісі, то шукаючи собі харчу на галявинах, де його п'янив густий медвяний дух квітів, то шугаючи в небі; а найбільше він полюбляв сидіти на дубі, що вбрався в кучеряве

зелене листя, зорити своїми видкими очима довкола, насолоджуватися самотиною й тишею, спочиваючи по земному життю, що, як йому здавалося, все віддалялось і мерхло, наче вогнище, полишене пастухами в степу. І навіть коли зосеніло та пронизливий студений вітер запанував у пущі, обшмуглюючи дерева, коли птаство покинуло ліс, полинувши у вирій або ближче до людських осель, де було ситніше, а в пущі самі дятли били в стовбури старих сосон, наче на сполох, ворон не залишив свого дуба, лише ночами опускався нижче, в сухозлотицю листя, де було затишніше.

Одного ранку, прокинувшись, він відчув на пір'ї тягар, буцім незнаний дбайливець завинув його у повсть; обтрусившись, він почув, як шерхотить по сухому листу сипкий сніг. Ворон злетів над лісом, аби зігрітися. Дерева проступали чіткими чорними контурами на сліпучо-білому насті, ніби чорні борозни на толоці. Ворон довго шугав угорі, звикаючи до нового виду своєї домівки.

Відтак опустився на вершину дуба і застиг, стріляючи зірким оком униз, на галявину, до якої так звик за своє вороняче буття. Вивільнена від листу й трави, припорошена снігом, галявина в своїм новім образі нагадувала воронові щось давне, хвилювала й бентежила Грицькову душу. Раптом йому зачервонілося в очах, червоне на білому, і в пам'яті його, заколисаній солодким маревом вільного й безтурботного спочинку, що його Грицько заслужив у долі трудним життям людським на землі, свавільно проступила лісова дорога, сани з оберемком рудої болотянки, з сокирою, пилкою та жмутом вірьовок, сани, що їх волочила лісовою дорогою виголодніла коняка, а за саньми підбігцем, аби зігрітися, його Параска в чунях і глибоких, клеєних сільським майстром з трофейної червоної гуми, бахилах. Ворон кинув оком убік, на осичник, що рябів віддаля, побачив ту дорогу, вузьку та в'юнку, що стелилася по зимовому лісі, ніби лінія долі по людській долоні, і вибігала на галявину. Тепер ворон побачив і пень дуба, що його досі застив молодий дубняк, який розрісся довкола. Пень був низький, ледь випинався з землі, вони спиляли дерево якомога ближче до кореня, аби стачило на підвалини хати від покуття до мисника. Було те скоро по війні, щойно він вернувся з

фронту, а може, двома-трьома роками пізніше, хата падала, і лісництво дозволило їм спиляти дуба. Вони швидко вхекалися, пиляючи, і Параска зняла куфайку та накрила нею спину коняці, що все тремтіла з холоду, желібаючи болотянку.

Другого дня вони приїхали по окоренка парою вироблених волів, і поки доволокли його через ліс, луги та село до хати, так вбилися, що Параска захворіла...

Ворон змахнув крильми і шугонув у небо, тікаючи від спогаду, від галяви, по білому озеру якої, здавалося, досі плавали їхні тіні, від колишнього земного життя, сама згадка про яке вертала йому задавнений біль. Але чим вище він здіймався на своїх чорних лискучих крилах, що владно розсікали морозне повітря, тим більше відкривалося його гострозорим очам; з піднебесся він бачив усю, від голови до хвоста, змійку лісової дороги, змійку, хвіст якої танув у неозорості лугу. Картаючись з власної слабкодухості, ворон ворухнув крильми і повільно поплив над лісовою дорогою, маючи на думці добутися узлісся і понад болотом, що оперізувало пущу, вернутися на галявину. Тепер він вгадував навіть видолки, порослі осичником та вільхою, де їхній поїзд застрявав у заметах; воли безсило борсалися по черева в сипкому снігу, потріскували голоблі саней, а домашні санчата, що на них лежав край окоренка, діставали вузьким полоззям землі, рвали вірьовки і виковзували на узбіччя. Тоді він підважував колоду дубовим кілком, а Параска в цей мент спішила сунути санчата під край окоренка. Од натуги йому червоніло в очах, ліс відривався від землі і червоними пасмами плив по зеленіючому небу, а Параска, здавалось, незграбно й довго бабралася закляклими руками, і коли нарешті дуб важко опускався на санчата, Грицько разом з нелюдською напругою видихував довгу і злу лайку...

Під вороном уже сіріло рідколісся, що дотикалося лугу, і він подумував, виписавши півколо, повернути до пущі, де почувався вільним від земних пут і щасливим у невагомості безтурботного дозвілля, як раптом у пам'яті йому зблиснув і засвітився ясний літній день. То був

один з найсвітліших його земних спогадів, хоч і йшлося про час скоро по смерті Параски.

Він робив тоді в кооперації і, коли починалася косовиця, ставив на воза баняк кисло-солодкого морсу, що його сам набовтував з криничної води та порошку, ящик полив'яних медяників, мішечок із ситцем та заполоччю, саджав між того добра шестилітню Марію і їхав на луги. Весело постукували об вкочену лугівку копита сірої кобили, безугавно щебетала дитина, підтримуючи обіруч кришку на банякові з морсом, у ярко-синьому небі видзвонювали потривожені жайворонки, висока рясна метелиця, мідно-коричневі китиці кінського щавлю, червоні вогники смілки лоскотали йому ступні звішених з воза ніг у дірявих парусинових черевиках без шкарпеток; він був у чистій полотняній сорочці, і джмелі, принаджені білим, довго кружеляли довкола нього з густим протяглим дзвоном.

Він ставив підводу в тінь, за ліщинник, кобилу путав і пускав пастися. Скоро до Грицька сходилися косарі і баби, що перевертали сіно; він відміряв ситець ковзким, з мідними наковками по краях метром і рвав його різкими владними рухами, під захоплений шепіт жінок, а морс черпав півлітровим мідним кухлем, що його приніс із фронту. На самісінькім дні баняка залишив морсу для себе та Марії; спрагло пив, задерши голову, і морс густо-червоними потічками стікав з країв його вуст, скрапував на білу сорочку, і баби сміялися. Потому, розпродавши товар, він дозволяв дочці пошукати суниць понад узліссям, а сам брався до коси і, спраглий роботи, проходив гон, а відтак і другий, бо здавна любив і умів косити. Не повертаючи голови, він відводив праве плече вбік і раптовим, рвучким рухом, ледь згинаючи в колінах ноги, ніби й сам слідом за косою стелився по землі, посилав лискуче лезо під жовто-зелену, з брунатним гребенем стіну. Трава відзивалася тихим зляканим шелестом і, тремтячи, покірно лягала йому до ніг. Він ступав ще один крок по м'якому вогкуватому лугу і знову відводив плече, і з кожним махом з його грудей, що високо здіймалися під сорочкою, змокрілою від поту, виривалося коротке, різке, але повне ще не виробленої сили "хо-е-

е!", і косарі, що, відставши, ішли віддалік мірним, розважливим ключем, кричали вслід:

— Грицьку, куди ти так похекав?..

А коли він, пройшовши покіс, мантачив косу, затиснувши кісся коліньми та обхопивши лівицею полотно, баби, що було серед них багато вдів, приносили Грицькові стільники лугових джмелів, і поки він смакував тим гостинцем, золотисті краплі меду стікали по його смаглих, товстокорих, з пуп'янками задавнених мозолів руках, а баби реготіли. Він зостався вдівцем, хоч і підтоптаним, а вдів у селі по війні було через двір.

Тим часом вечоріло, він запрягав кобилу і спішив до села, бо час було відчиняти крамницю. Вони обминали череди, що поволі сунули до села, і гіркуватий присмак куряви, збитої коровами, солодили пахощі лісових суниць — букетик їх обережно, аби не опали на трусього воза, тримала обіруч Марія. Він відчиняв крамницю, торгував крамом, липкуватими від спеки цукерками, камсою, розливною горілкою, вином та олією, а дочка сиділа на прилавку з букетиком суниць, що все рідшав, і суничні пахощі повнили крамницю, відтісняючи в кутки задавнений дух цвілі та олії. Сутеніло, він засвічував лампу і сторожив посеред села, аж поки село не засипало, притомлене літнім днем. Тим часом Марія давно спала за прочиненими дверима крамничної комори на мішках з борошном для вчителів.

Коли ж Грицько заходив до комори, аби розбудити дочку, і бачив її обличчя, цятковане борошняним пилом, у вінчику із волосся, що злиплося, глибокий гострий біль проймав його; Грицько ледве стримувався, щоб не застогнати з того болю. Брав сонну дочку на руки, обережно, щоб не грюкнути засувами, замикав крамницю і широкою, залитою місячним сяєвом вулицею через усе село брів на хутір, де біліла на узвишші його хата. Він ступав повільно й розважливо, бо дочка на руках здригалася крізь сон, повз церкву, яка відсвічувала просто місяця високими картатими вікнами, повз школу, яку мурував ще його дід, ішов через просторий загальний двір з копичками колгоспних комор і сонним

покахикуванням сторожа, через загальний двір, посередині якого стриміла сріблястокрила водокачка, що ніби мірялася зростом під глибоким зоряним небом з гінкою тополею край їхнього городу, Параска любила воду, що її у вітряні дні вихлюпувала водокачка, і часто ходила сюди з коромислом на плечах. Вода хоч і відгонила іржавими трубами, але була чиста, мов сльоза, студена й терпка.

Мов причарований, повільно, але вперто плив ворон у високості, навздогінці за земними спогадами, жадібно вбираючи село з його до тремкого болю знайомими вуличками, тинами, глинищами, купинням хаток (все те мальоване було темними штрихами по білому насту) і вже не мав снаги повернути назад, до лісу. Нарешті, пропливши над горою з жовто-зеленою цибулиною церкви, він уздрів на видноколі за помережаною дорогами галявиною загального двору свій хутір з високою струнко тополею на межі Грицькового городу і колгоспного поля. Йому раптом забракло повітря. Ворон хуткіше замахав крильми і ковзнув до землі. Відтак уздріла Грицькова душа свою пєрехняблену набік хатину на пагорбку, між двох доріг, що губилися в засніжених колгоспних полях, а побіля хати, в городі, накритий колив'яшником стосик червоно-бурої цегли та купу припорошених снігом колод. "І колоди б можна було накрити, мабуть, усю осінь гнили і гнитимуть, поки зруб складуть... — ревниво подумав ворон, дивуючись своїм земним турботам. — Теж мені — хазяї". Він виписав декілька кіл над дворищем та городом, пильно придивляючись до старих розлогих яблунь, гілля яких, звичайно, не було підперте рогатинами, а окоренки не були побілені вапном. Мабуть, минулого літа яблуні ламалися під вагою яблук, але хто б за ними догледів, відколи Грицька не стало? Втім, яблуні ще за його життя погано родили, були старі. Неподалік яблунь тепер рожевовидо визирав із замету новий льох, а дворище відгороджував від вулиці новий гострозубий парканчик. "Льох далеко від хати викопали, та й парканчик — про людське око, — знову подумав ворон, дорікаючи хтозна-кому. — А треба було спершу хлівець скласти, бо цей, ще до війни з лози сплетений, уже геть валиться".

Уже опустившись на вершину тополі, ворон побачив внизу, на городі, де раніше не було жодного кущика, строгі шереги молоденьких, підв'язаних до кілочків і завинених у солому яблуньок. Висаджені минулої осені, вони започатковували молодий сад. І ворон зрозумів, що старі яблуні приречені. Йому стало сумно. Але тут скрипнули сінешні двері, і на ґанок вийшла Марія в теплій вовняній хустці і в куфайці, поли якої були розчахнуті на високім банякуватім животі. Вона була вагітна і носила, мабуть, останні тижні. Марія ступала, тримаючись обіруч за поруччя ґанку. Ворон радісно каркнув, упав з тополі і пролетів над самісінькою хатою, але Марія навіть не повернула голови, вона дивилася в бік загального двору, а загальним двором поспішав Бориско — у замащеній куфайці і з замащеними рукавицями під пахвою, опецькуватий, червоновидий. Бориско з матір'ю і братом Михалем жив через вулицю, іще за Грицькового життя в селі подейкували про прийми. Зараз Бориско впевнено й звично прямцював – у його, Грицьків, двір, і Грицькова душа зрозуміла, що люди прозірливі. Приймак віддав Марії рукавиці, а сам узявся до вил і, переступивши поріг хлівця, став шпурляти під тин пластівці свіжого гною. Борискові руки були дужі і спритні. Над городом поплив солодко-солоний дух прілої соломи, коров'ячого стійла; Грицько любив цей запах, особливо напровесні, коли Параска з повною корзиною гною ішла вздовж борозни попереду коней, а він щосили тиснув на лискучолезого лемеша, привалюючи гній скибами масної чорної землі.

Ворон опустився на гребінь хати і тричі, на повний голос, каркнув. Але Марія і на цей раз не звела очей, вона вся була в собі, ніби в мушлі, і, ступивши по двору тихий, обачний крок, довго прислухалася до свого тіла. Бориско вштрикнув вила в купу гною, що парував, і подивився на стріху:

— Звідки се він узявся?

— А що тобі до нього? — байдуже стенула плечима Марія. — Птах.

Бориско нагнувся, зліпив сніжку і, вишкіривши жовті від цигаркового диму зуби, пошпурив у ворона. Сніжка вдарилася об димар, бризки снігу

сипонули у бік птаха, ворон важко злетів угору, покружляв над двором та городом і знову всівся на верхів'ї тополі.

Назавтра день видався сонячний і морозяний. Тополя, буркотливо потріскуючи, оббирала із себе рясний іній, і він сизуватою хмаркою спадав на косогір. Бориско удосвіта прокидав стежку крізь замети до старих яблунь. Якийсь час над заметами бовваніла лише його заяча вушанка та сріблився під сонцем сніговий пил.

– Ка-а-р-р-р! Ка-а-а-р-р-р! Ка-а-а-р-р-р-р! — сказав ворон з тополі, але Бориско старанно вдавав, що не завважує птаха, а коли й показував з-за кучугур своє розпашіле обличчя, то кидав оком не на тополю, а на вікна хати. Невдовзі прийшов Михаль, Борисків брат, Михаль шоферував, повернувшись з війська, і за Грицькового життя не раз привозив йому з міста хліб. А ще він привозив Грицькові дешеві цигарки "Прибій", які не завжди траплялися в сільській лавці. Ворон знову тричі каркнув, радісно вітаючись до Михаля, але той і оком не повів у його бік. Грицькова душа посмутніла. Між тим Бориско виніс з хати пилку та сокиру (і пилка, й сокира були давні, ще Грицькові, з виглянцюваними до медвяного блиску руків'ями). Поплювавши в долоні, брати підступили до крайньої яблуні, ширококостої, розлогої путинки, що трохи не стелилася гіллям по землі; раптом різкий металевий скрегіт пилки об мерзлу деревину розпанахав білу тишу саду, ворон забив крильми, обтрушуючи з тополі іній, і шугонув у холодне небо. Ще за два-три роки до смерті Грицько бачив, що яблуні всихають, мертвіють, це була природна смерть від втоми, вони втомилися за своє довге життя, як і він, Грицько, і майже не родили, лишень врожайного літа на їхніх верхівках ще червоніли дрібні, в наростах та бородавках, яблука. Одної весни із залишаєних сухокорих окоренків випнулися паростки, за літо вони викохалися в довге гінке галуззя, і хоч наступного року на них, окрім рясного листу, нічого не виросло, у Грицьковій душі забриніла надія на другу молодість його путинок та антонівок. Грицько подумував восени обчухрати старе яблуневе гілля, що всихало, проте хвороба підточила його, вклала в ліжко, з якого уже не судилося йому підвестися. Але хоч і розуміла Грицькова душа, що яблуні приречені, що їх давно треба було спиляти, аби марно не застили

сонця картоплі, квасолі та кущам порічок, немилосердний, холодний скрегіт пилки нагадав їй перестук молотків об віко труни — смерть уже не лякала душу, але той звук досі гнітив. Ворон кружеляв над садом і пронизливо, сполошливо каркав, а потім усівся на верхів'я яблуні, обхопивши гілляку, і злетів лише тоді, коли яблуня з панічним передсмертним лементом почала падати і на ворона зусібіч кинулася пасткувата білизна городу.

До вечора ворон сидів на тополі і відчуженими суму-ватими очима стежив за метушнею людей унизу. Михаль і Бориско розпиляли стовбур яблуні на оцупалки, а потім ватували гілля. До криниці, подзвонюючи відрами, брели з усього хутора жінки. Трактори тягли від скирт широкі дощаті сани, нав'ючені соломою. Діти з портфеликами за плечима бігли зі школи, ковзаючи по лискучій дорозі закрижавілими чобітьми. Із сусідчиного садка вихопилася свиноматка, кинулася в город, волочачи по заметах обвисле черево і, вговкана, скоро вернулася назад. Біля водокачки, од якої залишилося саме іржаве риштування, пахкав жовтим димом дизельний мотор. У млині було завізно, і мололи до пізнього вечора. Потім по селу спалахнули електричні ліхтарі, вицяткувавши сизі зимові сутінки жовтим, і забіліли розписані морозом шибки вікон. За горою біля клубу заграв баян. Воронові, потроху забувався панічний скрик яблуні, йому було приємно спостерігати за буденною людською метушнею, хоч між ним та людьми зараз прозоріла невидима, але непереборна стіна. У ці хвилини Грицькова душа буцім знову верталася в свою людську подобу. Його заколисувало сьогоднішнє сумирне надвечір'я, як заколисує лагідний сон-спогад. Ворон лише потерпав за Марію, що сьогодні і на мент не виходила з хати, мабуть, почувалася дуже зле.

Споночіло, а ворон усе не міг задрімати на своїй тополі. Він дивився на село, що лежало під великими білими зорями, важко вгрузнувши в засніжену землю та легенько розгойдуючи роговища в'язів та осокорів, наче старезний лось на лігві. А потім заспівали перші півні, і їхні пронизливі морозні голоси дзвінко залопотіли об білі причілки сільських хат. А потім ворон задрімав, і йому наснилося червонокрилий дразливий

смоляний дух на городі, густі, настояні пахощі деревини в хатці, де лежали нові колеса, перестук — підстрибом — колісних ободів об груші-дички, що засівали стежку через сад, і святково-блискотлива карусель новеньких коліс, коли Грицько одягав їх на підперту рогатинами жердину і різко, весело крутив їх правицею, а другою рукою вмочав квача в киплячу смолу і підносив його до ясно-білої, виточеної з сухої берези колісної колоди. То був давній земний спогад Грицькової Душі.

Відрана він сидів, настовбурчившись, на гребені хлівця і слухав, як під благенькою стріхою порохкує кабан, сокочуть кури, що давно прокинулися та ждали, поки їм відчинять, важко зітхає і чухається об лозяну тиньковану глиною стіну корова. Він уже почав був досадувати на Бо-риска, що так довго не випускає худобу з хліва, не годує кабана; він, Грицько, робив це вправніше, навіть коли Параска померла і він лишився вдівцем з малою дитиною на руках; Грицько любив ранками відчиняти двері, в які вже тицялася мордою корова, любив дивитися, як виходять вони з теплого, обставленого бадиллям та соняшниками хліва — корова, кури, свиноматка, ще соннуваті, і мружаться до жовто-зеленого зимового неба.

Нарешті на ґанок вийшов Бориско, і ворон заклично каркнув до нього:

— Ка-а-а-р-р-р!

Замість відповіді Бориско ляснув брезентовими рукавицями, гучний виляск прокотився по двору, але птах не злетів, він так само сидів на гребені хліва, схиливши голову і одним оком пильно зирячи на молодого хазяїна. Бориско випустив корову, курей на чолі з червоногрудим хриплоголосим півнем, але кабанові їсти не виніс; натомість став розкидати замет неподалік хлівця, де Грицько колись саджав тютюн, та витоптувати майданчик, ніби збирався молотити серед зими просо. Скоро прийшов Максим, який свіжував на їхнім кутку кабанів. Максим був старіший од Грицька, але він замолоду і дотепер, свіжуючи свиней, пив кухлями теплу кров і пережив Грицька, навіть почувався ще на силі, бо

ішов бадьоро і весело. Грицько ж хоч і приятелював з Максимом, ніяк не міг примусити себе до крові, яка ще диміла.

Бориско навідався до хати і вийшов з двостволкою через плече. Відтак розвалькувате пішов до хліва з рушницею перед себе. Максим подрібцював слідом. Кілька хвилин чути було лише стривожене рохкання кабана і тихий, удавано ласкавий голос Максима. Він умів утишкувати свиней і, поки був молодший, сам їх і колов. Раптом у хліві гримнув постріл, їдким пороховим димом війнуло крізь стріху; ворон стрімко злетів у небо, покружеляв над дворищем і знову опустився на тополю, яку вподобав.

Невдовзі до саду вийшла Марія. Повільно, обережно несла вона своє обважніле тіло по стежці, що її вчора прокидав у саду Бориско. Очі її були напівзаплющені, а одутле, з рясними гніздами ластовиння обличчя світилося просто ранкового сонця, наче стигла, що ось-ось має впасти з яблуні, антонівка. Ворон ковзнув з тополі, виписав над садом химерну загогулину та опустився на доріжку, за кілька кроків від Марії.

— Ка-а-ар-р-р! Ка-а-а-р-р! — сказав він, косячи оком на вагітну дочку, Марія підняла очі, і на блідих її губах засвітився усміх. І хоч усміхалася Марія не до ворона, а до того, кого носила в собі, ворон радісно змахнув крильми, злетів угору, обліг на крило, виписав крутий віраж і опустився на яблуневе гілля, сипнувши на Марію золотистим інеєм. Марія добрела до зрубаної учора путинки, повернула назад. Ворон знову опустився на доріжку і поважно, розважливо подибав слідом, наче добрий дух, що оберігає свого обранця від чорних напастей.

Коли Марія зникла в проймі дверей, ворон знову всівся на гребінь хлівця. В чорній ополонці попелища лежав рожево-коричневий, уже присмалений кабан, підпираючи сторчаками ніг небо. Максим, запаливши від вогнища віхоть соломи, водив ним по підгорлині. Бориско ніс від стежка оберемок вівсяниці. Рушниця висіла на тину. Кури, підібгавши під себе лапи, сиділи на осонні, під хатою — було морозно. Від села, завиваючи в заметах, повзла вантажна машина. Вона зупинилася біля

Грицькового двору, з кабіни моторно вискочив Михаль, Максим дістав з-за халяви довголезого ножа, стесав з бабухатого кабанячого черева пуп'янки, репнуті від вогню, і пошпурив їх, як годилося, за хлів, на гноїще, аби не переводилася худоба.

Михаль постояв біля вогнища, відтак потягся до рушниці, зазирнув у цівки. Максим різко змахнув ножем, надрізав кабанові підгорлину, на сніг заструміла темно-червона кров. Тоді підставив під струмінь виточеного із снарядної гільзи, що ним колись Грицько наливав морс, кухля і, коли кухоль наповнився кров'ю, став повільно, зосереджено пити. Кров скрапувала по його неголеному, в'ялому, в глибоких зморшках підборіддю в білий замет.

— Що, одним вцілив? — подивовано запитав Михаль.

— В акурат,— радісно засміявся Бориско.

— Кидай шапку — зрешечу! — задерикувато гукнув Михаль.

Бориско зняв заячу вушанку, покрутив у руках і знову одяг.

Цівки рушниці виписали в блакиті півколо і втелющилися у ворона. Ворон, схиливши набік голову, з подивом зазирнув у їхні чорні зіниці. Раптом одна з тих зіниць наповнилася вогнем, вогонь пожадливо стрибнув на птаха, і гучні виляски пострілу прокотилися над хутором, обчухравши з вишняк.а горобців та сорок, що їх принадив до Грицькового дворища солодкий дух свіжини. Ворон конвульсивно розпростер крила і покотився із стрімкої засніженої стріхи хлівця, а Грицькова душа переселилася в кущ бузини, який ріс під хлівцем, над вулицею.

Напровесні Бориско розкидав старий хлів і викорчував бузину, бо зібрався ставити ворота. Грицькова душа переселилася в тополю край городу. Але Марія з Борисом будувалися і тополю спиляли, бо не стачило

деревини. Грицькова душа переселилася в кущ порічок, Бориско закладав новий сад і того куща викопав. Грицькова душа переселилася в мороз, що бозна-відколи ріс біля тину. Марія принесла від сусідки цибулини жоржин і перекопала квітник. Грицькова душа переселилася в капустину, але пізньої осені качан зрубали. Грицькова душа переселилася в осот.

Щоліта осот виполювали, рубаючи сапками біле витке коріння, і щоліта він проростав з чорної масної землі та знову зеленів на городі...

1968